

Tadeusz Bodio, Piotr Zuzankiewicz

Etnokratyczno-klanowy wymiar reżimu politycznego Tatarstanu

SŁOWA KLUCZOWE:

reżim polityczny, Federacja Rosyjska, regionalizm, Tatarstan, tataryzacja, etnopolityka, etnokracja, autorytaryzm, autokracja, etnowładza, etnoelity, etnoklany polityczne

Uwagi wstępne

Jednym z istotnych problemów funkcjonowania ustroju federalnego jest przestrzeganie zasady równoprawności podmiotów federacyjnych. Niejednorodna baza normatywna legitymizuje faktyczne zróżnicowanie statusu formalno-prawnego podmiotów federacji, co niesie określone implikacje dla budowy regionalnych reżimów politycznych¹. Jak wynika

¹ R. Herbut definiuje reżim polityczny jako układ formalnych (prawnych) i nieformalnych zasad oraz mechanizmów regulujących funkcjonowanie centrum władzy politycznej. Zob. R. Herbut, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 2000, s. 507–508; por. A. Antoszewski. *Reżim polityczny* [w:] Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. 1, Wrocław 1996, s. 75 i n. Z badań porównawczych J. Otto m.in. wynika, że reżim polityczny to faktyczny sposób rządzenia państwem i realny stopień udziału ludności w formowaniu polityki państwa. Zob. J. Otto, *Przywódca polityczny elementem konstytutywnym reżimu politycznego*, Toruń 2012, s. 53. Przegląd definicji reżimu politycznego oraz charakterystykę reżimów regionalnych w Rosji zawierają m.in. prace: Ju. O. Bułukatajev, *Političeskij režim i postkomunističeskaâ transformaciâ. Teoria, metodologiâ i praktika*, Ałmaty 2008; V. Gelman, S. Ryżenkov, M. Bri, *Rossia regionov: transformaciâ političeskich režimov*, Moskwa, 2000; A.P. Cygankov, *Sovremennyye političeskije režimy: struktura, tipologiâ, dinamika*, Moskwa 1995; G.Ū. Kurskova, *Političeskij režim Rossijskoj Federacii*, Moskwa 2012. A.P. Fadeeva, *Problemy konceptualizacii političeskogo processa na urovnie teritorii*, «Viestnik Niżgorodzkiego Universitieta N.L. Lobačeskiego», 2013, nr 3(1), s. 368 i n.

z praktyki, status ten jest m.in. efektem walki, targów, negocjacji, kompromisów, umów dwustronnych. W rezultacie rosyjski model reżimu politycznego (niekiedy określany jako autorytarny, autorytarno-biurokratyczny, demokracja sterowana, półautorytarny i in.) wykazuje cechy hybrydowe. O jego specyfice znaczącym stopniu stanowią reżimy wypracowane i funkcjonujące na poziomie podmiotów państwa federalnego. W literaturze naukowej dominują poglądy, że są to generalnie reżimy autorytarne z elementami demokracji.

Ważnym atrybutem reżimów politycznych w wielu republikach-podmiotach federacji jest etnokratyzm². Pierwsze oznaki budowy reżimów autorytarno-etnokratycznych pojawiły się jeszcze w okresie rozpadu ZSRR i przebudowy ustroju Rosji. Wiązały się one z procesami etniczacji polityki, które z powodzeniem konkurowały z tendencjami do demokratyzacji reżimów politycznych, sprzyjając utrzymaniu władzy przez nomenklaturę. Spośród podmiotów Federacji Rosyjskiej zwraca uwagę przypadek umiarkowanej etnokratyzacji (priorytet narodu tytularnego) i etatyzacji (priorytet państwa) reżimu politycznego Tatarstanu.

Cechy specyficzne reżimu politycznego Tatarstanu

W opinii wielu politologów tatarstański model reżimu politycznego jest wyjątkowy, zwłaszcza w sferze tworzenia *quasi-państwa* w Federacji Rosyjskiej. Był też wzorcowym odniesieniem dla wielu innych republik w okresie „parady suwerenności”, przykładem „oddolnej” inicjatywy two-

---

Z przeglądu definicji zawartych w literaturze wynika, że reżim polityczny może być traktowany jako: metoda urzeczywistnienia władzy politycznej; funkcjonalny aspekt, atrybut lub podsystem systemu politycznego, ukazującego dynamikę życia politycznego przez pryzmat technologii sprawowania władzy; całokształt struktur władzy w ramach systemu politycznego, zbudowanych na bazie instytucji formalnych i nieformalnych mających na celu stabilizację tego systemu i in. Podkreśla się, że w typologii reżimów należy odróżniać „reżimy polityczne” od „reżimów państwowych”, zaś przy ocenie reżimów politycznych centralną kwestią są prawa człowieka i wolności obywatelskich

² W literaturze etnokracja jest na ogół ujmowana jako panowanie narodu tytularnego nad innymi grupami narodowościowo-etnicznymi, jeden z rodzajów władzy autorytarnej – etnoelit wywodzących się z narodu tytularnego lub dominującego narodu nad innymi narodami i grupami a zarazem autokratycznej – przywódcy tych etnoelit. Więcej na temat etnokracji i reżimu autorytarno-etnokratycznego w literaturze krajowej: T. Bodio, *Etnokracja w Azji Centralnej*, [w:] T. Bodio, W. Jakubowski (red.), *Przywódcztwo i elity polityczne w krajach WNP*, t. 2, Warszawa 2010, s. 227 i n.; A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między Wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008.

rzenia modelu federacyjnego. Tatarska SRR jako pierwsza spośród republik proklamowała deklarację o niepodległości (30 sierpnia 1990 roku), również jako pierwsza przyjęła konstytucję (6 listopada 1992 roku), poprzedzoną referendum, w którym jej obywatele opowiedzieli się za suwerennością państwową, a później zbojkotowali referendum w sprawie przyjęcia projektu Konstytucji Federacji Rosyjskiej. Konstytucja m.in. stanowiła, że Tatarstan jest suwerennym państwem formującym swoje relacje z Federacją Rosyjską na zasadach prawa międzynarodowego (podobne uregulowania znalazły się w konstytucjach Czeczeno-Inguszetii i Baszkortostanu). Ostatecznie 15 lutego 1994 roku została podpisana umowa o rozgraniczeniu przedmiotów zarządzania i wzajemnym przekazywaniu pełnomocnictw między organami państwowej władzy Rosyjskiej Federacji i organami państwowej władzy Tatarstanu. Umowa m.in. stanowiła, że Tatarstan jest suwerennym państwem stowarzyszonym (zjednoczonym) z Federacją Rosyjską, posiada własne ustawodawstwo, obywatelstwo, bank narodowy, ustanawia stosunki z innymi państwami³. Wprawdzie umowa ta została znowelizowana (Tatarstan stał się formalnie równoprawnym podmiotem Federacji Rosyjskiej), to jednak kwestia dalszej suwerenizacji nadal jest strategicznym zadaniem władz republiki. Tatarstan także pozostaje „niepokornym” podmiotem federacji i trudnym partnerem w negocjacjach z centrum federalnym. Odmawia m.in. nowelizacji konstytucji mającej na celu – w myśl ustawy federalnej – rezygnację do 2015 roku z określenia głowy republiki „prezydentem” traktując ową nazwę jako ważny atrybut swojej państwowości narodowej.

W literaturze fachowej reżim polityczny Tatarstanu jest różnie definiowany i oceniany – zależnie od przyjętej typologii i kryteriów. Politologowie bliscy elitom Kremla w Kazaniu na ogół reżim ten określają prezydencko-parlamentarny lub demokratyczny z elementami autorytaryzmu. Bardziej realistyczną ocenę reżimu politycznego republiki prezentują badacze, którzy nie są politycznie uwikłani. Wskazują na utraconą przez Tatarstan szansę demokratyzacji tego reżimu w latach 90. XX wieku. Przykładowo, A.G. Luckij prezentuje pogląd, że reżim Tatarstanu na początku lat 90. XX wieku przybierając postać przejściowego miał możliwość rozwoju drogą demokratyczną lub autorytarną. Ostatecznie w uformował się w republice twardy autorytarno-biurokratyczny reżim

---

³ *Dogovor Rossijskoj Federacii i Respubliki Tatarstan „O razgraničenii predmetov vedeniâ i vzaimnom delegirovanii polnočij meždy organami gosudarstvennoj vlasti Rossijskoj Federacii i organami gosudarstvennoj vlasti Respubliki Tatarstan*; pełny tekst porozumienia: «Panorama Forum», nr 8; R. Hakimov (red.), *Bielaâ kniga Tatarstana. Put k suvernitetu*, Kazan' 1996, s. 54–55.

z elementami osobistej władzy i etnokracji⁴. Można dodać, że na wybór kierunku budowy autorytarnego reżimu politycznego w republice w pewnym stopniu wpłynął sojusz ówczesnej nomenklatury z tatarskimi ugrupowaniami narodowymi opowiadającymi się za etnokratyzacją Tatarstanu.

Niekiedy reżim polityczny Tatarstanu określany jest metaforycznie – nazwiskiem Mintimera Szajmijewa, zasiadającego na tronie Kazańskiego Kremla w latach 1990–2010 i będącego głównym twórcą reżimu republikańskiego. Reżim Szajmijewa ma symbolizować okres przejściowy, uzasadniający autokratyczny charakter republikańskiego systemu politycznego. Jak na razie „okres przejściowy” się wydłuża z preferencjami dla autorytaryzmu, a obecny prezydent republiki kontynuuje politykę swojego poprzednika. 1 sierpnia 2013 roku Rustam Minnichanow podpisał dokument zatytułowany *Koncepcja państwowej polityki narodowej Republiki Tatarstanu*. Zgodnie z dokumentem polityka ta w najbliższych latach ma być ukierunkowana na wszechstronny rozwoju narodu tatarskiego przy zabezpieczeniu równych warunków życia innym narodom regionu, utrwaleniu państwowości Tatarstanu i umocnieniu statusu republiki jako światowego etnokulturowego centrum całego narodu tatarskiego⁵. Warto odnotować, że według szacunków ok. 2/3 Tatarów mieszka poza granicami republiki.

Ewolucja reżimu politycznego Tatarstanu od lat 90. XX wieku była z jednej strony implikowana sygnalizowanymi już trudnymi relacjami republiki z centrum federalnym, z drugiej – wypracowaną przez republikańskie elity „ideologią tatarstanizmu”, w którą były wpisane hasła odrodzenia narodowego i religijnego, w konsekwencji suwerenizacji i budowy własnego państwa narodowego. Mający wsparcie kręgów nacjonalistycznych⁶ a także rządzących elit „tatarstanizm” wypełnił „pustkę

⁴ Zob. A.G. Luckij, *Evolucia političeskogo rezima Respubliki Tatarstan (1991–2001 g.)*, avtorierat kandidatskoj dissertacii, Moskva 2003.

⁵ Zob. S. Sulejmanova, *Koncepcia gosudarstvennoj nacionalnoj politiki Tatarstana: uzakoniennaâ etnokratriâ?*, <http://www.apn.ru> (komentatorzy tego wydarzenia zwracają uwagę, że jest to przejaw legitymizacji etnokracji; koncepcję nowej polityki – co wynika z tekstu autorki – pozytywnie ocenili tatarscy nacjonalisci-separatyści wskazując, że udział Tatarów w populacji republiki powinien wzrosnąć do 80–85%).

⁶ W latach 80. XX wieku były to ruchy i organizacje wspierające rozwój kulturalny. m.in. Klub im. Mardżaniego, komitet obywatelski «Magarif» i organizacja «Tugan jak». Na przełomie lat 1980–1990 utworzono masowe ugrupowania narodowe: Inicyjatywne Centrum Frontu Narodowego Tatarstanu (Inicyjatywnyj Centr Narodnogo Fronta Tatarstana), przekształcone w czerwcu 1988 roku Tatarskie Centrum Obywatelskie – TCO (Tatarskij Obščestvennyj Centr), charakteryzują się umiarkowanym programem politycznym; Tatarska Partia Narodowej Niezależności «Ittifak» (Tatarskaâ Partiâ Nacionalnoj Nezavi-

ideologiczną” po rozpadzie ZSRR. W kolejnych latach transformacji republiki odsuwał na plan dalszy kwestie demokratyzacji reżimu politycznego, zarazem „absolutyzując” suwerenność narodu tytularnego tworzył warunki dla etnokratyzacji tego reżimu. W konsekwencji w układzie aksjologicznym transformacji reżimu politycznego prawa narodu tytularnego stały się priorytetowe w miejsce praw człowieka i wolności obywatelskich. Choć trzeba przyznać, że etnokratyzm tatarstański nie przybrał skrajnej postaci, jak w wielu innych republikach, w tym Kaukazu Północnego.

Cechą specyficzną reżimu politycznego Tatarstanu jest fenomen „suwerenizacji nacjonalizmu państwowego”, w którym przeplatają się elementy etnokratyzmu ze statokratyzmem⁷. Skutkuje on ujmowaniem państwa narodowego jako wartości najwyższej („Tatarstan to ziemia Tatarów”, „nafta – to bogactwo narodu tatarskiego i ostatnie słowo za wykorzystaniem zasobów powinno należeć do Tatarów” i in.) ze wszystkimi wynikającymi stąd konsekwencjami dla procesów demokratyzacji życia politycznego i budowy państwa obywatelskiego oraz społeczeństwa otwartego. W swoistą „etnonacjonalizację państwa” wpisuje się polityka historyczna i edukacyjna władz, kreująca etnokratyczny model patriotyzmu i nierzadko mitologizująca dzieje Tatarów i falsyfikująca wydarzenia z przeszłości. Równie ważną cechą jest elitaryzacja reżimu politycznego, przekładająca się na preferencje dla narodu tytularnego w życiu społeczno-politycznym, gospodarczym i kulturalnym. W rezultacie przynależność narodowa stała się ważnym odniesieniem dla stratyfikacji socjopolitycznej w republice. Przejawia się ona m.in. w polaryzacji narodu tytularnego, różnorodnych subetnokratyzmach jego grup społecznych (klanów politycznych, biznesowych i in.). Rywalizacja między nimi o władzę, wpływy i zasoby ma charakter etniczno-klanowy, cechujący się patronażem i klientyzmem. Stymuluje ona procesy formowania się „etnicznych elektoratów” – tatarskiego, rosyjskiego oraz pozostałych grup etnicznych. Inną cechą reżimu politycznego Tatarstanu jest korporatywizm etniczno-klanowy. Wyraża się on w zawłaszczaniu państwa – podmiotu federalnego przez najsilniejsze grupy klanowo-etnokratyczne,

---

simosti „Ittifak”). Szerzej na ten temat: I. Terenteva, R. Belâkov, M. Safarov, *Političeskie partii i dviżeniâ Respubliki Tatarstan*, Kazan 1999, s. 49 i n.

⁷ Etnokratyzacji reżimu politycznego republiki sprzyjało silnie poczucie przynależności znacznej części mieszkańców do etnicznej wspólnoty tatarskiej oraz poczucie wspólnej historycznej więzi. Tatarzy mieli w przeszłości własną państwowość. Funkcjonowały takie organizmy państwowe, jak Bułgaria Wołżańsko-Kamska, Złota Orda oraz Chanat Kazański. W okresie przedrewolucyjnym Kazań stanowił centrum rosyjskiego ruchu muzułmańskiego oraz rozwoju ideologii turkizmu.

wykorzystaniu jego organów do legitymizacji i instytucjonalizacji swojej działalności, narzucania „reguł gry” o władzę i zasoby, pomnażania renty z tej działalności. Dążenie do pomnażania owej renty czyni te grupy hermetycznymi i nieuchronnie prowadzi do monopolizacji władzy i autorytaryzmu z elementami wyjątkowo silnej władzy przywódcy („tatarbasy”, „tatarchana”). Oznacza to, że w reżimie tatarstańskim eksponowany jest autokratyzm. Niekiedy reżim Tatarstanu porównywany jest przez badaczy do układu słonecznego, w którym satelity krążą wokół osoby prezydenta⁸ – rodzina, przyjaciele rodziny, lojaliści, klienci itp.

Etnokartyzm reżimu politycznego ujawnia się także we wdrażanej przez elitę umiarkowanej islamizacji republiki, której elementem jest nieformalne „upaństwowienie” islamu poprzez przejęcie kontroli nad Tatarskim Muftiatem (Duchowym Zarządem Muzułmanów Republiki Tatarstanu) oraz forsowanie odrodzenia religijnego, którego przejawem było m.in. aktywne wspieranie budowy i odbudowy meczetów⁹, w szczególności na początku lat 90. XX wieku¹⁰. Porozumienie religijne i dominacja w Tatarstanie umiarkowanego „euroislam”, stojącego w opozycji do fundamentalistycznych nurtów islamistycznych (głównie wahabizmu), miała m.in. legitymizować rządzącą elitę zarówno wewnątrz republiki, jak również w relacjach z elitą centralną¹¹.

Wydarzenia ostatnich kilku lat pokazują, że równowaga religijna w ramach reżimu politycznego jest zagrożona. Radykalnie zwiększają się wpływy wahabizmu i liczba aktów terrorystycznych mających podłoże wyznaniowe. Jest to konsekwencją m.in. migracji na obszar Powołża

⁸ Zob. O.V. Gaman-Golutvina (red.), *Samyje viätielnyje ludi Rossii. Političeskiye i ekonomičeskiye elity regionov*, Moskwa 2004, 160 i n.

⁹ M. Szajmijew osobiście zaangażował się w budowę meczetu Kul-Šarif oraz przewodniczył uroczystościom jego otwarcia. Meczet ten został wybudowany w latach 1996–2005 w domniemanym miejscu, w którym znajdowała się tatarska świątynia zburzona przez wojska Iwana IV Groźnego w 1552 roku. Został poświęcony sejdowi Kazania Kul-Šarifowi, który zginął w trakcie obrony miasta przed Rosjanami. Pod względem wielkości zajmuje drugie miejsce w Europie (nie uwzględniając Turcji) po meczecie Ahmeda Kadyrowa w Groznych (Czeczenia). Otwarty 25 czerwca 2005 roku w trakcie obchodów 1000-lecia założenia Kazania. Postrzegany jest jako jeden z najistotniejszych symboli aspiracji niepodległościowych i wolnościowych Tatarów. Szerzej na temat: A. Tarunov, *Sokroviša kultury Tatarstana: istoričeskoe nasledie kultura i iskusstvo*, Kazan' 2004, s. 145–147.

¹⁰ Zob. W.A. Belâev (red.), *Tatarstan glazami demokratičeskoj opozycji*, Kazan' 1999, s. 59–62.

¹¹ Zob. A. Ūzeev, *Tatarskaâ naciâ i islam v 90-e gody XX v. i v nastoâčee vremâ*, «Rossiâ i musulmanskij mir», № 4, Moskwa 2005, s. 44.

muzułmanów z Północnego Kaukazu i wsparcia finansowego Arabii Saudyjskiej i Kataru.

Kulminacja konfrontacji tradycyjnego islamu z wahabizmem nastąpiła w 2012 roku. W lutym zamordowano imama Wallilula Jakupova, naczelnika wydziału edukacji Duchownego Zarządu Muzułmanów Republiki Tatarstan, radykalnego przeciwnika islamskich nurtów fundamentalistycznych. W lipcu dokonano nieudanego zamachu na Ildusa Fajzova, muftiego Tatarstanu. W 2013 roku nie dochodziło już do tak spektakularnych ataków, choć nie obyło się od istotnych incydentów przeprowadzanych przez islamskich radykałów: przez cały rok w różnych regionach Tatarstanu spalono lub usiłowano spalić łącznie pięć prawosławnych budynków sakralnych, a w listopadzie udaremniono próbę wysadzenia ropociągu.

Inną cechą reżimu politycznego jest sztywność instytucjonalna z zablokowaną alternacją władzy¹². Dotyczy to formalnych instytucji władzy, ale nade wszystko sieci powiązań między instytucjami nieformalnymi¹³.

W naturę reżimu tatarskiego wpisane są preferencje dla władzy wykonawczej, zaś trójpodział władzy ma charakter fasadowy. Możliwość łączenia w republice przez długi okres funkcji wykonawczych z parlamentarnymi prowadziła do kuriozalnej sytuacji, gdzie deputowani – rzecznicy interesów klanowych sami dla siebie ustanawiali reguły prawa (według dostępnych danych w 1995 roku ok. 60 procent deputowanych stanowili przedstawiciele władzy wykonawczej, 13,7 – wielkich przedsiębiorstw i tylko 8,1 partii politycznych; w 1999 r. udział przedstawicieli aparatu wykonawczego wzrósł do 66,7 procent, a biznesu do 20,3 procent¹⁴). Limitowane, a nawet eliminowane są mechanizmy dialogu władzy ze społeczeństwem. Słaby system partyjny nie jest efektywnym kanałem komunikacji między elitą władzy politycznej oraz wyborcami.

Z powyższego wynika, że w reżimie tatarstańskim ujawnia się swoista symbioza etatyzmu, etnokratyzmu, paternalizmu i trybalizmu. Jest

---

¹² Por. R. Bäcker, *Podstawowe kategorie polityczne autorytaryzmu*, [w:] T. Bodio (red.), *Przywódstwo, elity i transformacje w krajach WNP. Problemy metodologii badań*, t 1, Warszawa 2010, s. 67; por. tegoż: *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów Prezydenta Putina*, Toruń 2007.

¹³ A. Antoszewski zwraca m.in. uwagę, że w systemach autorytarnych (w których mieści się Tatarstan – T.B., P.Z.) walka o władzę toczy się pod powierzchnią życia politycznego i jest związana z takimi formami działania jak intryga czy spisek. Zob. A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wrocław 2004, s. 9.

¹⁴ Dane za: R.R. Galljamov, *Pravišščaâ elita rossyjskich riespublik v prostranstvie sovremiennoj vlastii (na primierie Baškorstana i Tatarstana)*, <http://www.kazedu.kz>

to reżim, który można byłoby określić jako autorytarno-etnokratyczny budowany na bazie korporatywizmu klanowo-politycznego, w którym szczególna pozycję zajmuje przywódca.

Rola elit w etnokratyzacji reżimu politycznego

J. Kullberg, J. Higley i J. Pakulski formułują kilka ważnych twierdzeń dla badań nad współzależnościami między rosyjskimi elitami władzy a reżimami politycznymi. Po pierwsze, prezentują pogląd, iż elity te mają istotny wpływ na kreację reżimów w państwach transformacji systemowej, po drugie – konstrukcja elit władzy w znaczącym stopniu decyduje o charakterze państw i reżimów politycznych. Jednocześnie autorzy zwracają uwagę na pozorny paradoks polegający na tym, że nomenklatura radziecka zapoczątkowała reformy, które zniszczyły komunizm, a następnie – niekiedy pod maską nacjonalizmu broniąc swoich pozycji i interesów – powstrzymała przeobrażenia demokratyczne postotalitarnych reżimów politycznych w okresie przełomu politycznego lat 1980–1990¹⁵.

Przytoczone wyżej poglądy dobrze ilustruje i pozytywnie weryfikuje ewolucja reżimu tatarstańskiego. W republice tej nie doszło do znaczącej wymiany elit, władzę przejęła nomenklatura partyjno-biurokratyczna, która w 1994 roku stanowiła ok. 92%¹⁶ i przez całe lata dominowała w strukturach władzy¹⁷. Sam proces budowy tatarskiego reżimu politycznego miał charakter „odgórny” – był kreowany i kontrolowany przez elity władzy. Można więc stwierdzić, że tatarstańskie elity władzy prowadząc przemyślaną politykę wobec centrum federalnego w głównym stopniu zdecydowały o charakterze reżimu politycznego republiki w ramach ustrojowych federalizmu rosyjskiego.

¹⁵ Zob. J. Kullberg, J. Higley, J. Pakulski, *Elites, Institutions and Democratisation in Russia and Eastern Europe*, [in:] G. Gill (ed.), *Elites and Leadership in Russian Politics*, London–Nowy Jork 1998; por. J. Higley, J. Pakulski, *Elite Theory and Research in Postcommunist Societies*, [in:] J. Frenzel-Zagórska, J. Wasilewski (eds.), *The Second Generation of the Democratized Elites in Central and Eastern Europe*, Warsaw 2000.

¹⁶ Dane za: M. H. Farukšin, *Političeska elita v Tatarstane: vyzovy vremeni i trudnosti adaptacii*, „Žurnal »Polis« – Političeskie Issledovaniâ”, № 6, Moskwa 1995, s. 71.

¹⁷ Reżim polityczny Tatarstanu charakteryzuje się monopolistyczną pozycją jednego aktora w osobie prezydenta republiki. Będąca przy władzy nacjonalistyczno-komunistyczna elita, która zapewniła względnie spokojne przejście od komunistycznego systemu zarządzania obecnej konstrukcji reżimu i władzy wywodzi się w dminującym stopniu z nomenklatury radzieckiej. Więcej na tena temat: *Osobiennosti političeskoj situacii*, <http://socarchiva.narod.ru>

Etnokratyzm jest cechą stopniowalną reżimów politycznych. Występuje w „miękkich” i „twardych” postaciach” w podmiotach Federacji Rosyjskiej. Tatarstan nie należy do tych republik, w których przejawia się on w skrajnych postaciach (np. w Udmurcji, Mordowi¹⁸, a także w Adygeji, Baszkortostanie, Sacha-Jakucji, Tuwie, Kabardo-Bałkarii czy Karaczajo-Czerkiesji).

Etnokracja obejmuje wiele wymiarów życia społeczno-politycznego, gospodarczego, religijnego, kulturalnego, także środki masowego przekazu. Jednym z podstawowych wskaźników etnokratyzacji reżimu politycznego jest ze zrozumiałych względów struktura etniczno-narodowa elit władzy. W danym kontekście zwraca uwagę konstatacja A. Antoszewskiego o tym, że okolicznością, która pozwala na precyzyjne odróżnienie reżimu demokratycznego od niedemokratycznego jest regulacja konfliktu na tle dążeń różnych podmiotów do władzy¹⁹.

Elity są jednym z najważniejszych ogniw transformacji tatarstańskiej, wokół nich generują się procesy polityczne i to one w końcu podejmują najważniejsze decyzje, w tym dotyczące dystrybucji zasobów republikańskich²⁰.

Analiza składu elit władzy Tatarstanu wyraźnie ujawnia dość stabilną i zdecydowanie wysoką nadreprezentację narodu tytularnego nad pozostałymi grupami narodowościowo-etnicznymi. Można sądzić, mając na względzie politykę narodowościową republiki, że elita tatarstańska nie jest zainteresowana poszukiwaniem mechanizmu pozwalającego w sposób należyty zapewnić obecność pozostałych grup narodowo-etnicznych w strukturach władzy (w odróżnieniu od republik, w których jednak są podejmowane wysiłki rozwiązania konfliktu etnicznego na tle dostępu do władzy na zasadzie parytetu czy proporcjonalności (np. Dagestan, Karaczajo-Czerkiesja, Kabardo-Bałkaria i in.).

Na przełomie lat 1980–1990 liczba ludności tatarskiej i rosyjskiej w republice kształtowała na zbliżonym poziomie. Według danych spisu powszechnego przeprowadzonego w 1989 roku spośród ponad 3,6 miliona

---

¹⁸ Zob. *Vviedienije. Nekotoryje kryteria dla sravneniâ političeskich reżimov Tatarstana, Udmurtii, Mordovi*, [w:] *Regiony Rossii*, t 7, <http://sre-h.slav.hokudai.ac.jp>.

¹⁹ Zob. A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji...*, s. 9.

²⁰ A Antoszewski słusznie zwraca uwagę, że okolicznością, która pozwala na precyzyjne odróżnienie reżimu demokratycznego od niedemokratycznego jest regulacja konfliktu na tle dążeń różnych podmiotów do władzy. A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji...*, s. 9. W danym kontekście trzeba stwierdzić, że tatarskie elity władzy niewiele mają do zaproponowania pozostałym grupom narodowym i etnicznym – w odróżnieniu od elit tych republik, które podejmowały wysiłki rozwiązania konfliktu etnicznego na tle dostępu do władzy na zasadzie parytetu czy proporcjonalności (np. Dagestan, Karaczajo-Czerkiesja i in.).

mieszkańców republiki Tatarzy stanowili blisko 46,5 procent, a Rosjanie 43,3 procent. W trakcie kolejnych dwóch dekad liczba ludności tatarskiej zwiększała się o 15 procent, podczas gdy liczba ludności rosyjskiej niewiele zmniejszyła (łącznie o blisko 4,7 procent). Zgodnie z wynikami ogólnorosyjskiego spisu powszechnego przeprowadzonego w 2010 roku Tatarstan zamieszkują 2 miliony Tatarów (53,15 procent ogółu mieszkańców) oraz 1,5 miliona Rosjan (39,6 procent)²¹.

Tabela 1. Struktura etniczna Tatarstanu w 1989 i w 2010 roku

Grupa etniczna	1989 rok		2010 rok	
	w tys.	procent	w tys.	procent
Tatarzy	1765,4	48,48	2012,6	53,24
Rosjanie	1575,4	43,26	1501,4	39,71
Czuwasze	134,2	3,69	116,2	3,07
Udmurci	24,8	0,68	23,4	0,62
Mordwini	28,8	0,79	19,1	0,51
Maryjczycy	19,4	0,53	18,8	0,50
Ukraińcy	32,8	0,90	18,2	0,48
Baszkirzy	19,1	0,52	13,7	0,36
Azerowie	3,9	0,11	9,5	0,25
Uzbecy	2,7	0,07	8,9	0,23
Ormianie	1,8	0,05	6,0	0,16
Tadżykowie	0,7	0,02	5,8	0,15
Białorusini	8,4	0,23	4,6	0,12
Żydzi	7,3	0,20	2,6	0,07
Ogółem	3641,7		3786,4	

Źródło: opracowanie na podstawie danych Ogólnorosyjskiego Spisu Ludności z 2010 roku za oficjalną witryną internetową Federalnej Służby Państwowej Statystyki Federacji Rosyjskiej: www.perepis-2012.ru (2.01.2014) oraz danych Spisu Ludności ZSRR z 1989 roku, <http://demoscope.ru/weekly/ssp/census.php?cy=6> (2.01.2014).

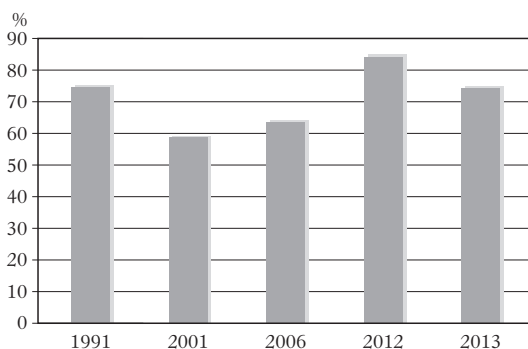
Struktura władzy Tatarstanu nawet w przybliżeniu nie odzwierciedla struktury etnicznej, czego efektem jest etniczacja reżimu politycznego.

W 1994 roku aż 76 procent spośród 96 wyższych stanowisk we władzy wykonawczej było zajmowanych przez przedstawicieli ludności

²¹ Dane Ogólnorosyjskiego Spisu Ludności z 2010 roku za oficjalną witryną internetową Federalnej Służby Państwowej Statystyki Federacji Rosyjskiej: www.perepis-2012.ru (2.01.2014).

tytularnej²². Aktualnie dysproporcje między strukturą etniczną republiki i reprezentacją narodowościową w poszczególnych segmentach władzy politycznej nadal są znaczące. Tatarem jest prezydent R. Minnichanow, poprzednio M. Szajmijew (w latach 1991–2010), obecnie zajmujący stanowisko radcy państwowego Republiki Tatarstanu, istotne w nieformalnej strukturze władzy. Od ustanowienia w 1991 roku w republice stanowiska prezydenta nie było one zajmowane przez osobę inną niż wywodzącą się z tytularnej narodowości. W 15-osobowym ścisłym kierownictwie Kancelarii Prezydenta Republiki Tatarstanu, kluczowej w regionalnym systemie władzy, Tatarzy stanowią 66,7 procent²³. Na jej czele stoi A. Safarov, przedstawiciel narodu tytularnego.

Rysunek 1. Odsetek Tatarów w Radzie Ministrów w latach 1991–2013

Źródło: opracowanie na podstawie V. Mihailov, *Preobrazovaniâ v Tatarstane v postsovetiskij period: vzglâdy zapadnyh issledovatelej*, publikacja dostępna na stronie: http://www.prof.msu.ru/publ/book5/c5_3_3.htm (2.09.2004); M.H. Farukšin, *Političeska èlita v Tatarstane: vyzovy vremeni i trudnosti adaptacii*, „Žurnal »Polis« – Političeskie issledovaniâ”, nr 6, Moskwa 1995, s. 67–79; dane udostępnione przez Kancelarię Rady Ministrów Republiki Tatarstanu.

Podobnymi dysproporcjami etnicznymi charakteryzuje się skład rady ministrów. Analogicznie jak przypadku stanowiska prezydenta szefami rządu byli wyłącznie przedstawiciele narodu tytularnego. W 1992 roku Tatarzy zajmowali 75 procent stanowisk ministerialnych²⁴. W 2001 roku odsetek ludności tatarskiej spadł do 59 procent. Mimo to kluczowe stanowiska dla funkcjonowania reżimu politycznego (premiera, wicepremiera, ministra finansów i spraw wewnętrznych) były zajmowane przez

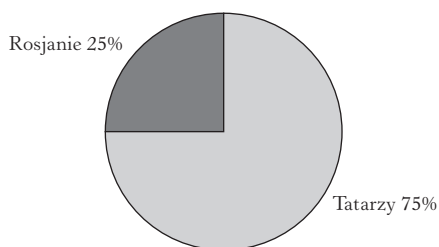
²² Zob. M.H. Farukšin, *Političeska elita...*, s. 69–79.

²³ Na podstawie danych udostępnionych przez Kancelarię Prezydenta Republiki Tatarstanu.

²⁴ Zob. M.H. Farukšin, *Političeska elita...*, s. 69–70.

Tatarów. W 2006 roku 14 z 22 ministrów (64 procent) było Tatarami, w 2012 roku 22 spośród 26 ministrów (aż 85 procent), a pod koniec 2013 roku 21 (75 procent) spośród 28 członków rady ministrów²⁵. Rosjanie piastują zdecydowanie mniej istotne stanowiska rządowe, głównie kierowników urzędów (m.in. Szefa Urzędu ds. Ochrony i Zarządzania Obiektami Przyrody, Szefa Republikańskiej Agencji ds. Pracy i Komunikacji Społecznej, Szefa Zamówień Publicznych, Szefa Urzędu Stanu Cywilnego). Tylko dwa ministerstwa są obsadzone przez Rosjan – sprawiedliwości oraz środowiska i zasobów naturalnych. Tylko jeden spośród ośmiu wicepremierów jest Rosjaninem (Ju. Kamal'tynow, jedyny zastępca premiera jest pozbawiony nadzoru nad ministerstwem). Uwzględniając wyłącznie stanowiska premiera, wicepremierów oraz ministrów Tatarzy piastują 86 procent kluczowych stanowisk rządowych.

Rysunek 2. Struktura narodowościowa Rady Ministrów

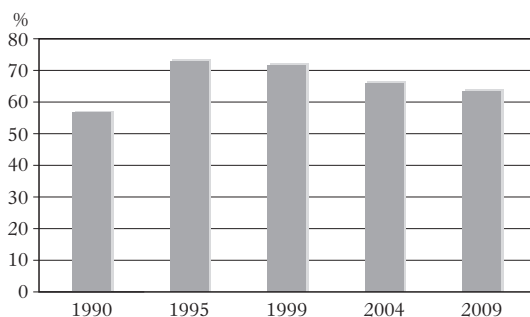
Źródło: opracowanie na podstawie <http://prav.tatarstan.ru/> (2.01.2014) oraz informacji udostępnionych przez Kancelarię Rady Ministrów Republiki Tatarstanu, stan na 1 stycznia 2014 roku.

Nadreprezentacja narodu tytularnego występuje również w segmencie ustawodawczym reżimu politycznego (rys. 3.). W parlamentach wybranych po 1990 roku zachwiane były proporcje między strukturą etniczną w republice, a składem etnicznym izby. Stosunkowo najmniejsze dysproporcje były na początku przeobrażeń ustrojowych. W wybranej w 1990 roku Radzie Najwyższej Tatarskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republice Radzieckiej, której kadencja trwała do 1996 roku, Tatarzy stanowili 57 procent składu izby. Stosunkowo niski poziom nadreprezentacji ludności tytularnej związany był z tym, że wybory odbywały się w początkowej fazie etnokratyzacji reżimu politycznego republiki.

²⁵ Na podstawie danych udostępnionych przez Kancelarię Rady Ministrów Republiki Tatarstanu.

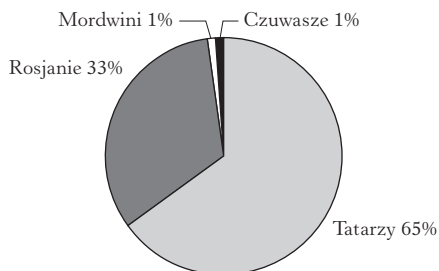
Wraz ze zwiększaniem się wpływu M. Szajmijewa, którego konsekwencją była m.in. zmiana ordynacji wyborczej do parlamentu na sprzyjającą elicie władzy rządzącej, odsetek Tatarów w Radzie Państwowej kolejnych kadencji uległ wzrostowi. W 1995 roku wyniósł 73 procent, w 1999 roku 72 procent, a w 2004 roku 66 procent. W obecnej Radzie Państwowej Tatarzy stanowią 64 procent ogółu deputowanych, a Rosjanie zaledwie 32 procent. Pozostałe 2 procent stanowią przedstawiciele innych narodowości (Mordwin oraz Czuwasz).

Rysunek 3. Odsetek Tatarów w Radzie Najwyższej TASRR oraz Radzie Państwowej Republiki Tatarstanu

Źródło: opracowanie na podstawie V. Mihailov, *Preobrazvaniâ v Tatarstane v postsovetskij period: vzglâdy zapadnyh issledovatelej*, http://www.prof.msu.ru/publ/book5/c5_3_3.htm (2.09.2012); M. H. Farukšin, *Političeska elita v Tatarstane: vyzovy vremeni i trudnosti adaptacii*, „Žurnal »Polis« – Političeskie issledovaniâ”, nr 6, Moskwa 1995, s. 67–79; dane informacyjne na oficjalnej stronie internetowej Rady Państwowej Republiki Tatarstan: <http://www.gossov.tatarstan.ru> (30.12.2013).

Rysunek 4. Struktura narodowościowa Rady Państwowej IV kadencji

Źródło: opracowanie na podstawie <http://www.gossov.tatarstan.ru/> (2.01.2014) oraz informacji udostępnionych przez Kancelarię Rady Państwowej Republiki Tatarstanu, stan na 1 stycznia 2014 roku.

W mniejszym stopniu dominacja ludności tytularnej ujawniła się w instytucjach władzy sądowniczej. Ten segment władzy, mimo prób podporządkowania przez elitę tatarstańską (na mocy konstytucji w redakcji z dnia 6 listopada 1992 roku elita władzy dążyła do ukształtowania w republice systemu sądowego w dużym stopniu niezależnego od federalnych instytucji władzy państwowej), jest niemal w całości wyłączony spod jurysdykcji władz regionalnych. Zgodnie z federalną ustawę z dnia 31 grudnia 1996 roku o systemie sądowym Federacji Rosyjskiej²⁶ system sądowny ogranicza się wyłącznie do Sądu Konstytucyjnego Republiki Tatarstanu. W związku ze stosunkowo niewielkimi kompetencjami sąd konstytucyjny zajmuje niską pozycję w nieformalnej piramidzie władzy. Faktycznie jego rola jest bardzo ograniczona. Jest to jedna z przyczyn, dla czego został zachowany w nim parytet narodowościowy – zasiada w nim po trzech sędziów narodowości tatarskiej i rosyjskiej.

Z przytoczonych danych wynika, że zjawisko „tatoryzacji” jest powszechne w strukturach władzy. Towarzyszy jej zjawisko „ruralizacji” – znaczna część tej elity wywodzi się z obszarów wiejskich. Jest ono konsekwencją rekrutacji przez M. Szajmijewa elit władzy z ośrodków wiejskich. Model sprawowania władzy i reżimu politycznego w Tatarstanie przybrał więc formę „autorytaryzmu wiejskich urzędników”²⁷. Ze wsi pochodzi prezydent R. Minnichanow i M. Szajmijew. Pod koniec 2012 roku wiejskim pochodzeniem legitymowało się aż 16 ministrów (ponad 61 procent ogółu członków rządu). W 1994 roku 74,7 procent przedstawicieli tatarstańskiej elity politycznej stanowiły osoby urodzone na wsi, a łączny odsetek osób pochodzących z obszarów wiejskich i małych miast wyniósł aż 86,3 procent²⁸. Ruralizacja oraz dominujące agrotechniczne wykształcenie stanowią istotne cechy elity władzy politycznej²⁹.

²⁶ W języku rosyjskim: *O sudebnoj sisteme Rossijskoj Federacii*.

²⁷ S.A. Sergeev, Z.H. Sergeeva, *Etnokulturnaâ politika ètničeskij nacionalizm Tatarstane*, [w:] *Komu prinadležit kultura? Obšestvennye nauki i perspektivy issledovanij sociokulturnyh perezmen*, Kazan' 1999, s. 28.

²⁸ Zob. M.H. Farukšin, *Političeska èlita...*, s. 71.

²⁹ Zob. V. Belâev, *Mirovozenie i socialnoe povedenie sovremennoj pravâšej èlity Tatarstana*, «Obšestvennye nauki i sovremennost'» 2007, № 3, s. 150–157. Rozważania dotyczące okresu spędzonego na wsi często obecne są w oficjalnych wypowiedziach M. Szajmijewa. W trakcie jednego z nich wyraził następującą opinię: „Niektórzy nazywają mnie gospodarzem ziemskim, wiadomo, mają na względzie to, że lubię gospodarkę ziemską. Brzmi to trochę, jak oskarżenie. Starają się chyba mnie tym obrazić. A ja zawsze byłem dumny z mojego pochodzenia. Każdy powinien przez pewien czas trochę побыć »gospodarzem wiejskim«, wtedy ludzie trochę lepiej poznaliby życie. (...) Na mnie ta wiejska psychologia przeszła od dziadka, ojca, który przez długi czas był przewodniczącym kolchozu (...)”.

Charakteryzuje się ona specyficzną mentalnością właściwą dla wiejskich wspólnot społecznych – konserwatyzmem, brakiem otwartości, klanową solidarnością, nepotyzmem oraz orientacją na autokratyzm. Wiejskie pochodzenie stanowi dla przedstawicieli klanu czynnik spajający. Fakt ten jest istotny, gdyż sprzyja tworzeniu i konsolidacji grup etniczno-klanowych niekiedy określanych mianem „arystokracji agrarnej”³⁰.

Zwraca uwagę także nikła cyrkulacja etnoelit, w niemałym stopniu oparta na kooptacji. Zjawisko to ujawnia brak efektywnych mechanizmów wymiany elit, opartych na rywalizacji politycznej według transparentnych i równych „reguł gry”.

Konkluzje końcowe

Z badań wynika, że reżim polityczny Rosji jest kryzysogenny i pogłębia się asymetria między reżimem federalnym a reżimami republik tego państwa. Skala dywersyfikacji i rozpiętości między tymi reżimami jest na tyle znacząca i dekomponuje od „wewnątrz” obecny kształt ustrojowy państwa federalnego.

Istotnym składnikiem reżimu politycznego – jak dowodzą doświadczenia rosyjskie – jest etnopolityka. Od lat stanowi ona jedno z ważniejszych wyzwań transformacji państwa polietnicznego, w którym żyją przedstawiciele ponad 180 narodów. Doświadczenie transformacji rosyjskiej pokazują, że reżimy autorytarne-etnokratyczne nie są w stanie wypracować efektywnego mechanizmu rozwiązywania konfliktów międzyetnicznych. Realna stratyfikacja socjopolityczna nie przekłada się na mechanizmy rekrutacji do struktur władzy. Dany stan rzeczy rzutuje na styl sprawowania władzy – istotne kryterium charakterystyki i oceny reżimu politycznego zarówno na poziomie federalnym, jak i republikańskim.

Ekipa Kremla wydaje się doceniać to powyższy problem a zarazem wyzwanie. W pierwszej kadencji prezydentury W. Putina nastąpiła dość radykalna zmiana paradygmatów etnopolitycznych, która była nawet oceniana przez niektórych nacjonalistów tatarskich jako „próba przewrotu politycznego”. Istota tej zmiany – na co zwraca uwagę w swojej znakomitej książce A. Wierzbicki – polegała z jednej strony na reorientacji etnopolity-

---

Zob. M. Šaimiev: *U mienâ krest’ânskâ psihologiâ. I etim goržus’*. Interv’û Prezidenta RT, «Republika Tatarstan», 27 iûlâ 2006.

³⁰ Zob. S.A. Sergeev, Z.H. Sergeeva, *Etnokulturnaâ politika regionalnoj elity Respubliki Tatarstan*, [w:] V.A. Belâev (red.), *Tatarstan glazami demokratičeskoj opozicii. Sbornik dokladov 1-j Respublikanskoj naučno-praktičeskoj konferencii 22 aprelâ 1999*, Kazan’ 1999, s. 60.

tyki realizowanej w pierwszej dekadzie transformacji w kierunku przywrócenia poczucia godności i dumy narodowej (mocarstwowej) etnicznych Rosjan, z drugiej – na dążeniach do formowania narodu politycznego rozumianego jako wspólnota obywateli wszystkich narodowości państwa federacyjnego – mocarstwa rosyjskiego. Zdaniem cytowanego autora koncepcje te najlepiej oddaje formuła „nacjonalizmu cywilizacyjno-politycznego”. Realizacji tak rozumianej etnopolityki miały w pierwszej dekadzie XXI wieku służyć reformy reżimu politycznego ukierunkowane na wdrażanie idei demokracji suwerennej, unifikację i centralizację władzy, eliminację zagrożeń separatystycznych, odbudowę pozycji mocarstwowej na świecie³¹.

Etnopolityka centrum federalnego spotyka się z różnymi reakcjami przedstawicieli narodów i grup etnicznych. W debatach zwraca się uwagę, że Kreml poddaje rewizji federalizm jako zasadę ustrojową, preferuje uprzywilejowaną pozycję etnicznych Rosjan, zaś reformy systemu władzy w kierunku jej centralizacji oznaczają akceptację etnocentryzmu i autorytaryzmu. Kontrowersyjnymi są dążenia Kremla do traktowania etnicznych Rosjan jako swoistego *genus proximum* państwowości rosyjskiej, ich szczególnej roli w procesach narodowo i państwowotwórczych. Niekiedy zarzuca się elitom centralnym, że taka etnopolityka może prowadzić do ksenofobi i deetniczacji przestrzeni etnopolitycznej państwa federacyjnego. Warto także dodać, że refleksyjne i mające swoje uzasadnienie w sygnalizowanym dyskursie są poglądy Tatarów, iż żyją oni w otoczeniu politycznym, w którym bardzo trudno jest ochraniać skutecznie interesy członków swojego narodu, stąd taka wrażliwość na kwestie narodowo-państwowe, zwłaszcza w świetle doświadczeń internacjonalistycznych okresu radzieckiego.

Walory preferowanej przez centrum federalne etnopolityki trudno obecnie jednoznacznie oceniać. Jest to bowiem typ polityki, której efekty ujawnią się w długim przedziale czasowym. Obecne realia tego państwa raczej rodzą sceptycyzm w sprawie szans realizacji preferowanej koncepcji etnopolitycznej. Ujawniają one szerokie pole konfliktów na tle narodowościowym w podmiotach federacji, nierzadko realizujących własne modele etnopolityki, w które wpisany jest separatyzm i etnokratyzm w różnych postaciach i odcieniach. Doświadczenia ostatnich dekad transformacji rosyjskiej pokazują, że reżimy autorytarno-etnokratyczne nie są w stanie wypracować efektywnego mechanizmu neutralizacji i eliminacji konfliktów międzyetnicznych.

³¹ Koncepcje te szczegółowo autor omawia w książce pt. *Rosja. Etniczność i polityka...*

Tatarstan jest przykładem podmiotu federacyjnego konsekwentnie realizującego etnopolitykę, która raczej nie koreluje z koncepcją Kremla, przynajmniej w wielu jej wymiarach. Kontury tatarstańskiej etnopolityki wyznacza idea budowy suwerennego państwa narodowego w ramach federacji. Idea ta realizowana w praktyce stanowi ważną kartę przetargową w relacjach z centrum federalnym. Jest także ważnym instrumentem w grze o władzę, wpływy i podział dóbr. W owej grze etnopolityka ta przeplatając się z podziałami klanowymi i ich dążeniem do zawłaszczania państwa skutkowałą pojawieniem się na scenie politycznej etnoelit tatarskich. Można nawet zaryzykować tezę, że elity te okazały decydujący wpływ na transformację reżimu politycznego republiki w kierunku autorytarno-etnokratycznym.

Należy podkreślić, że etnopolityka pozostaje sferą bardzo subtelną i wrażliwą w Tatarstanie. Ma ona wartość egzystencjalną dla mieszkańców republiki i warunkuje jej rozwój. Stanowi przedmiot nieustających debat, skrywa znaczący potencjał mobilizacyjny i ujawnia podziały społeczne. W debatach tych wyraźnie zderzają się wizje etnopolityczne centrum federalnego i władz oraz kręgów nacjonalistycznych republiki. A. Wierzbicki zwraca uwagę, że w etnopolitycznym dyskursie tatarstańskim ujawniają się dwie podstawowe orientacje. Pierwsza jest ukierunkowana na traktowanie narodu tatarskiego jako państwowotwórczego, którego podstawą byłaby tożsamość obywatelsko-republikańska. Takie stanowisko prezentują elity władzy, co spotyka się z krytyką ze strony kręgów nacjonalistycznych z oskarżeniami o lekceważenie interesów narodu tatarskiego. Władze republiki opowiadają się za pozostaniem w granicach federacji³². Z kolei w drugiej orientacji, prezentowanej przez separatystów ujawniają się tendencje do secesji. Nie brak także wśród nacjonalistów poglądów opowiadających się za utworzeniem sojuszu „Rosja- Białoruś-Tatarstan” na zasadach równoprawnych lub powołaniem do życia konfederacji republik narodowych Powołża, odniesień do idei euroazjatyizmu i podkreślania szczególnej roli Tatarstanu w jej realizacji ze względu na położenie geopolityczne.

Kończąc należy stwierdzić, że obecny reżim polityczny Tatarstanu ujawnia cechy reżimu „przejściowego”. Wymaga on daleko idącej modernizacji pozwalającej na uruchomieniu „kapitału ludzkiego” i szerzej – potencjału rozwojowego republiki. Modernizacja ta winna iść naszym zdaniem w kierunku demokratyzacji życia społecznego i poszerzania praw podmiotowych, zwłaszcza priorytetu praw człowieka i wolności obywatel-

---

³² Tamże, s. 160 i n.

skich nad prawami i racjami narodowymi. Jest to w interesie narodowym, jak i państwowym Tatarstanu w świetle zmian zachodzących w globalizującym się świecie. Etnokratyczny autorytaryzm stanowi bowiem barierę dla dalszego rozwoju republiki, ogranicza potencjał społeczny, a także negatywnie wpływa na rywalizację w sferze gospodarczej, zdominowanej przez osoby powiązane z etnoelitą. Wydaje się, że obecnie największym zagrożeniem dla modernizacji i stabilizacji reżimu politycznego mogą być fundamentalistyczne nurty islamistyczne przenikające z Północnego Kaukazu. Ich ewentualny rozwój będzie wzmacniać tendencje etnokratyczne w republice, co będzie eskalować napięcia etnopolityczne w Federacji Rosyjskiej o trudno przewidywalnych konsekwencjach.

STRESZCZENIE

W artykule podjęto próbę opisu i wyjaśnienia specyfiki reżimu politycznego Tatarstanu – podmiotu Federacji Rosyjskiej, kładąc nacisk na jego wymiar etnokratyczny. Diagnozowany jest reżim polityczny Rosji, wyjaśnione źródła i konsekwencje asymetrii reżimu federalnego z regionalnymi reżimami politycznymi. Z diagnozy generalnie wynika, że istniejący kształt reżimu federalnego i reżimów regionalnych jest kryzosogenny i wymaga daleko idącej modernizacji.

Autorzy artykułu przejęli założenie, że etnopolityka jest istotnym składnikiem reżimu politycznego państw etnopolitycznych. Szczegółowo uzasadniają ten pogląd badając etnokratyczne wymiary reżimu politycznego Tatarstanu. Dochodzą do wniosku, że w tatarstańskim reżimie ujawnia się swoista symbioza etatyzmu, etnokratyzmu, paternalizmu i trybalizmu. Definiują ten reżim jako autorytarno-etnokratyczny budowany na bazie korporatywizmu klanowo-politycznego, w którym szczególną pozycję zajmuje przywódca.

Tadeusz Bodio, Piotr Zuzankiewicz

ETHNOCRATIC AND CLANNISH DIMENSION OF THE POLITICAL REGIME OF TATARSTAN

This article attempts to describe and explain the specificity of the political regime of Tatarstan, a federal subject of the Russian Federation, with emphasis on its ethnocratic dimension. The subject of diagnosis is the Russian political system, as well as sources and consequences of asymmetry between the federal regime and regional political regimes. The diagnosis generally indicates that the existing form of the federal and regional regimes causes the political crises and requires a far-reaching modernization.

The authors took an assumption that in the ethnopolitical countries the ethnopolitics is an essential component of the political regimes. They justify this thesis by examining ethnocratic dimensions of the political regime of Tatarstan. They come to a conclusion that the Tatarstani regime reveals a peculiar symbiosis of etatism, ethnocratism, paternalism and tribalism. This regime is defined as authoritarian and ethnocratic, built on the basis of the clannish and political corporatism, with a particular position held by the leader.

Key words: *political regime, the Russian Federation, regionalism, Tatarstan, tatarisation, ethnopolitics, ethnocracy, authoritarianism, autocracy, ethno-power, ethnic elites, ethnic political clans*

Bibliografia

- A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wrocław 2004.
- R. Bäcker, *Podstawowe kategorie polityczne autorytaryzmu*, [w:] T. Bodio (red.), *Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP. Problemy metodologii badań*, t. 1, Warszawa 2010.
- V. Belâev, *Mirovozenie i socialnoe povedenie sovremennoj pravâšej èlity Tatarstana*, «Obšestvennye nauki i sovremennost'» 2007, № 3.
- W.A. Belâev (red.), *Tatarstan glazami demokratičeskoj oppozycji*, Kazan' 1999.
- T. Bodio, *Etnokracja w Azji Centralnej*, [w:] T. Bodio, W. Jakubowski (red.), *Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP*, t. 2, Warszawa 2010.
- Ju. O. Bułukatajev, *Političeskij režim i postkomunističeskaâ transformaciâ. Teoria, metodologiâ i praktika*, Ałmaty 2008.
- A.P. Cygankov, *Sovriemennyje političeskije režimy: struktura, tipologiâ, dinamika*, Moskva 1995.
- Dogovor Rossijskoj Federacii i Respubliki Tatarstan „O razgraničenii predmetov vedeniâ i vzaimnom delegirovanii polnočij meždy organami gosudarstvennoj vlasti Rossijskoj Federacii i organami gosudarstvennoj vlasti Respubliki Tatarstan”*, «Panorama Forum», nr 8.
- A.P. Fadeeva, *Problemy konceptualizacii političeskogo processa na urovnie teritorii*, «Viestnik Nižgorodzkiego Universiteta N.L. Lobačeskogo», 2013, nr 3(1).
- R.R. Galljamov, *Praviâššcaâ elita rossyjskich riespublik v prostranstvie sovremennoj vlastii (na primierie Baškorstana i Tatarstana)*, <http://www.kazedu.kz>

- O.V. Gaman-Golutvina (red.), *Samyje viâtielnyje ludi Rossii. Političeskije i ekonomičeskije elity regionov*, Moskva 2004.
- V. Gelman, S. Ryženkov, M. Bri, *Rossiâ regionov: transformaciâ političeskich režimov*, Moskva, 2000.
- R. Hakimov (red.), *Bielaâ kniga Tatarstana. Put k suvernitetu*, Kazan' 1996.
- J. Higley, J. Pakulski, *Elite Teory and Research in Postcommunist Societes*, [in:] J. Frentzel-Zagórska, J. Wasilewski (eds.), *The Second Generation od the Democratis Elites in Central and Eastern Europe*, Warsaw 2000.
- J. Kullberg, J. Higley, J. Pakulski, *Elites, Institutions and Democratisation in Russia and Eastern Europe*, [in:] G.Gill (ed.), *Elites and Leadership in Russian Politics*, London-Nowy Jork 1998.
- G.Û. Kurskova, *Političeskij režim Rossijskoj Federacii*, Moskva 2012.
- A.G. Luckij, *Evoluciâ političeskogo rezima Respubliki Tatarstan (1991–2001 g.)*, avtorieferat kandidatskoj dissertacii, Moskva 2003.
- S. A. Sergeev, Z. H. Sergeeva, *Etnokulturnaâ politika ètničeskij nacionalizm Tatarstane*, [w:] *Komu prinadležit kultura? Obšestvennye nauki i perspektivy issledovanij sociokulturnyh peremen*, Kazan' 1999.
- S.A. Sergeev, Z.H. Sergeeva, *Etnokulturnaâ politika regionalnoj elity Respubliki Tatarstan*, [w:] V.A. Belâev (red.), *Tatarstan glazami demokratičeskoj opozicii. Sbornik dokladov 1-j Respublikanskoj naučno-praktičeskoj konferencii 22 aprilâ 1999*, Kazan' 1999.
- S. Sulejmanova, *Koncepcijâ gosudarstviennoj nacionalnoj politiki Tatarstana: uzakoniennaâ etnokratriâ?*, <http://www.apn.ru>
- A. Tarunov, *Sokroviša kulture Tatarstana: istoričeskoe nasledie kultura i iskusstvo*, Kazan' 2004.
- I. Terenteva, R. Belâkov, M. Safarov, *Političeskie partii i dviženiâ Respubliki Tatarstan*, Kazan 1999.
- A. Ūzeev, *Tatarskaâ naciâ i islam v 90-e gody XX v. i v nastoâčee vremâ*, «Rossiâ i musulmanskij mir», № 4, Moskva 2005.
- A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między Wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008.